

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ФАКТОРИ ЗА ФОРМИРАНЕТО НА ЦЕННОСТНИ ОРИЕНТАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ

Мария Костурова-Парашкевова

PSYCHOLOGICAL FACTORS FOR THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS IN STUDENTS' EDUCATION

Marija Kosturova-Parashkevova
E-mail: m_kosturova@abv.bg

ABSTRACT

The educational process at the university is a significant factor for the formation of value orientation and social activity in a student's personality.

Key words: *psychological regularities, moral orientation, education, upbringing*

В съвременните глобализирани обществени реалности проблема за знанието, неговото придобиване, и приложение имат фундаментално значение за състоянието и бъдещето на човешките общности и на света. Важността му в съвременните реалности произтича от факта, че “силата на интелекта“ и използването на познанието се утвърждават като основен ресурс на развитата икономика, а състоянието на последната е определящо за качеството на живота във всички сфери. От тук произтича и важността на проблема за качеството на провеждания образователен процес във ВУЗ. Неговата реализация следва да постига онази степен на завършеност на подготовката на младия специалист, която да му позволява да постига максимално бърза адаптация и пълноценна професионална и гражданска реализация в динамично променящите се обществени реалности.

Решаването на проблема за качеството на образователния процес във ВУЗ изисква прилагането на комплексен подход и целенасоченост в усилията на всички фактори, създаващи необходимите условия за организирането и провеждането му в съответствие и с бързо променящите се потребности на съвременната обществена практика. Там, където би трябвало да се реализират пълноценно и ефективно като специалисти и граждани завършилите висшето си образование млади специалисти.

Като всяка социална група, обособена по характерни общи признаци, студентската група, също е носител на специфични общи признаци – възрастови, физиологични

и психични особености, нравствено-психологически характеристики. Всички те се явяват фактор, с който провеждането на учебно-възпитателния процес във ВУЗ би трябвало да бъде съобразен. Още повече, че ВУЗ е мястото и специфичната социална среда, чиито въздействия върху младата личност в голяма степен се оказват определящи за нейната ценностна житейска определеност и конкретна професионална насоченост и реализация. В настоящото изложение правя опит да насоча вниманието към някои психологически фактори, които се явяват съществени за формирането на ценностните ориентации на младата студентска личност. Макар и за личността на преподавателя въобще, тези фактори да са известни, /в което твърдение почти не се съмнявам/ те не винаги се отчитат при подготовката и особено в процеса на поднасянето на учебният материал пред студентската аудитория. Става дума по-конкретно за приносът на реализиращият се образователен процес чрез преподаването на изучаваните дисциплини да води до формирането у студентската личност на потребната нравствено-психологическа ориентация към избраната професия и положителни нагласи за нейната бъдеща реализация в обществото.

От тук произтича и необходимостта провежданата учебно-преподавателска дейност да бъде съобразена и отчита някои основни психологически закономерности на формирането на моралните отношения и ценностните ориентации на личността въобще, които се отнасят и за студентската личност. Съобразяването на преподаването с тези закономер-

ности би позволило в чисто методологически аспект самият процес на възприемането и тълкуването на съответната научна информация по изучаваната учебна дисциплина, и би допринесло за постигането на по-високата степен на осмисленост от студентите на изучавания материал. А последната е основна предпоставка за вярната ценностна ориентация на студентите към бъдещата им реализация - професионална и гражданска.

Известно е, че човешката дейност е обусловена както от въздействието на предметите и явленията в действителността, така и от неговите вътрешни особености. Тя е свързана не само с потребностите, които човекът има като жив организъм, но и с психическите особености, които са се формирали у него в процеса на социалното му взаимодействие с другите и заобикалящата го среда. В процеса на протичащия процес на социализация на човека в конкретните социални реалности, в който се формира и личността, у него винаги се създават диспропорции спрямо отделни ценности. Те се проявяват под формата на желания, цели и стремежи, носители са на присъщият за всеки човек субективизъм и индивидуалност и се оказват съществен фактор за реализацията на неговата социална активност.

Проблемът за активността на човека и неговото социално поведение е обект на разглеждане от много на брой психологически теории и направления. Самата активност се свързва най-често с човешката дейност за удовлетворяване на потребностите в конкретната за човека социална среда. Това гледище се базира върху биологическото разбиране за човека в качеството му на жив индивид, който имайки различни потребности, в съответна ситуация предприема активно търсене, ако изпитва недостиг от някакви обекти. Но, както е известно, специфичната човешка дейност се определя не само от подобни потребности, а е обусловена и от осмислени социални потребности - естетически, културни, морални и т.н., чието постигане заставя човека да влиза в много по-сложни механизми на взаимодействие и активност със социалната среда. Тяхното изучаване е една от основните задачи на психологията и нейните различни направления. Така например, чрез експериментални изследвания върху човешкото съзнание са установени такива, изразяващи вътрешното състояние на човека феномени, които имат за него особен смисъл и играят ролята на вът-

решни детерминанти на човешкото съзнание и активност. Представителите на фройдизма търсят източника на човешката активност в дълбините на човешката психика, но наред с ролята на безсъзнателното подчертават значението и на социалната детерминация на личността.¹ Представителите на бихевиоризма търсят източника на психическата активност на човека във стимулите на външната среда по формулата: $S > R$ /стимул-реакция/.² Ако не се взема предвид, обаче, вътрешната организация на личността, както сочи персоналистичното гледище в психологията, не може да се разбере природата на психическата активност на човека. Според представителите на това направление тази активност се дължи на специфичността на личността. Представителите на хуманистичните теории за личността акцентуват върху социалността на човешката природа и поставят проблема за ролята и качеството на социалните отношения като фактор за формирането на личността, на нейната ценностна система и активност. В основата на представите на привържениците на марксовата теория за човека и неговата активност е Марксовата постановка, че същността на човека е социална, формира се и се проявява единствено в системата на обществените отношения и е съвкупност от всички обществени отношения.³

Основателността на аргументите не само на посочените, но и на всяко от останалите съществуващи научни направления в психологията за изследване на човешката психика, поведение и активност, допринесоха със своите постановки до категоричния извод - основателността на разбирането за връзката и единството на различните аспекти на психичната активност на човека. Тя е обусловена от единната субстанциална природа и развитие на материалната действителност, която бива отразявана и преобразувана от личността като най-висша специфична форма на развитие на действителността. Психическата дейност на човека представлява цялостна система от определени компоненти, които са обединени от личностния фактор. Ето защо за възникването на психическата активност на човека не е достатъчно само да съществува потребността като вътрешен стимул. Според известния психолог Узнадзе само в съвкупност с налично предметно въздействие потребността става стимул за предметна активност на човека.⁴ Тоест, в резултат от съвкупното въздействие на дадените фактори от материалната дейст-

вителиност у човека се създава готовност за поведение. Но субективните фактори на човешката активност не се изчерпват само с потребността, тъй като освен биологическо същество човекът е и социално такова и в това си качество той трябва и е длъжен да осъществи такава психическа активност, която не се диктува само от потребности и от въздействия на предметната среда, но и от въздействията на социалната среда, в която той живее. Социалната психология разглежда човешката активност именно като личностна активност, като процес от въздействието и на морални, естетически, културни и други ценности, чийто източник е социалната среда в системата на обществените отношения.

От посоченото до тук става ясно, че за да бъде разбрана психическата дейност и активност на личността, тя трябва да бъде разглеждана във взаимовръзките ѝ, породени от познавателните и социални отношения, от личностните и социални очаквания, от ценностите на междуличностните взаимодействия. Следователно, готовността на личността за необходима социална активност се характеризира с много по-сложен строеж, отколкото готовността за импулсивно-потребителско поведение. Тук ще си позволя да цитирам и коментирам един известен пасаж от книгата на Адам Смит “Богатството на народите”: “Ние очакваме своя обяд не от благоволенieto на месаря, пивоваря или хлебаря, а от ревнивото им отношение към собствените им интереси. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към техният егоизъм, и никога не им говорим за нашите нужди, а за техните изгоди.”⁵ Този цитат разкрива моралното противоречие в същността на капитализма през промишления стадий от неговото развитие който, посочвайки и залагайки на съмнителни в нравствено отношение подбуди и технологии за въздействие върху човека, дава “високонравствени” плодове- сдобива хората с храната, без която не могат да живеят. Тази основна постановка съвсем не е за пренебрегване в свят, в който някога гладът е бил всекидневие. Но, за съжаление, тя е валидна и днес - в реалностите на ХХІ век, в които светът продължава да се поляризира на бедни и богати, на все по-забогатяващи по материална собственост все по - малко на брой хора и държави. И въпреки това си задаваме въпроса – дали на онези, които “ни снабдяват с храна” и днес следва наистина да им е все едно дали сме сити или гладни при положение, че както

сочи историческият социален опит - задоволяването на частният интерес не може да стане във и независимо от конкретната социална общност, във от общественият интерес? В цивилизованото общество преследването на личния интерес и задоволяването на личните потребности се постига по пътя на сътрудничеството и със съдействието на много хора. Днес целта е да се намерят управленски механизми, които, при правилно прилагане от всички, /индивиди, социални общности и държави/, да доведат до координирането на човешките предпочитания и стремежи в името на общото бъдеще.

Известно е, че потребността изразява недостиг на нещо. Преживяването на този недостиг при живия човешки индивид възниква във връзка с явления, които той е усещал, но сега са изгубени и трябва наново да бъдат възстановявани и компенсирани. Освен това потребността е изява и на консервативни тенденции у човека и може да се прояви както като фактор за стабилизиране на неговото състояние и активност, така и като фактор за неговото безпокойство и вътрешна конфликтност. Както сочи практиката, особено ярко се проявява тази потребност в критични за човешкото съществуване и развитие периоди, какъвто е и съвременният период на глобализацията. “Голяма част от съвременните хора не могат да се приспособят към времето, в което живеят, към работата си и особено към самия себе си. Причината са вътрешните конфликти, които го разкъсват, безпокойството, страхът. Една от задачите на психологията е да предостави на хората нов вид сигурност.”⁶ Този цитат потвърждава недвусмислено, че за социалното поведение на личността не е присъща характерната за биологическата активност затвореност. Присъщата на личността социалност, служенето на социални задачи и ценности - това е същностната ориентация на личността и нейната активност. Но подготовката за тази активност започва под въздействието на морални, естетически и други социални ценности, родени и утвърдени в социалната среда. В същата тази среда, в която реализира своята активност, личността очаква да сбъдне социалните си стремежи и цели, както и одобрението, и оценката на другите за своята активност.

Този род стремежи у личността извървяват дълъг път на развитие и оформяне в социалната среда: отначало възниква интересът-най-напред в семейството, в различните детс-

ки формирования, в които участва, продължава в училището, в организирани специализирани общности по интереси и др. форми, които социалната среда предоставя за развитието на разнообразието от интереси на своите членове. Вече по-късно, при наличие и проявени в общността конкретни интереси и способности - напр. за творческа дейност, човекът получава и социалната подкрепа и одобрение, които го насърчават, и стимулират активността му за постигането на съответната творческа реализация и стремежи.

Един от най-съществените фактори за формирането у личността на съответния стремеж към активност в определена социална област е **преживяването на успеха, съпреживяването на този успех в общността**. Към тези фактори се отнасят и **моралните стремежи**. Те имат също много сложен социален произход и път на развитие и са едни от най-съществените и определящи условия за социалната активност на личността.

В определена конкретна среда моралните ценности се интериоризират по съществуващите социално-психологически закони, превръщат се в обуславящ дейността на личността фактор, характерен за дадено общество. У човека такива стремежи могат да възникнат по отношение на науката, изкуството, обществената и социални дейности и т.н. В активността на личността те изпълняват също такава функция, както и потребностите в импулсивното поведение. Но ако потребностите са заложили още от самото начало иманентни свойства на индивида, без които животът е невъзможен, то **стремежите се придобиват в процеса на социалния опит** и се характеризират с феноменологична даденост. Това е така, тъй като не е възможно, например, да говорим за стремеж на човека към нравствено поведение и същевременно да допускаме, че той няма ни най-малка представа за нравствеността или не чувства никаква склонност към нея. Но същото нещо не може да се каже за потребността, която може да не се осъзнава и нейното задоволяване може да произтича също така неосъзнато. Посочвам това разграничение, за да подчертая - **стремежът не е недостиг от нещо, а съзнателна тенденция към активност, която цели постигането на определени ценности**. Той няма друга форма на съществуване освен в съзнанието на човека. За разлика от индивида личността действа не под натиска на импулсите на потребността, а се ръководи в активността си от

социални норми. Ценностите, нравствените норми, имат характер на съотношения и тяхното разбиране изисква участието на мисленето, на осъзнатостта, на въображението и на други психически процеси от най-високо равнище. От такова високо равнище са моралните ценности. Тях човек усвоява и реализира в процеса на **нравственият живот на обществото**, тъй като този живот **се явява битието на моралните норми и ценности**. Именно към тях се стреми личността. Тук ще подчертая разграничението: Поведението на човека като индивид се осъществява с цел – задоволяване на негови собствени потребности; дейността на личността и нейното поведение, обаче, служи за реализиране и създаване на определени ценности, които имат обществено значение. В този смисъл ценността социална активност-професионална, гражданска и т.н. е натоварена с определен нравствен смисъл и значение и за самата личност като обществено същество. Нещо повече – **действието на личността се характеризира със социална тенденциозност**, тъй като е в съгласие или противоречи на социалните задачи, които общественият живот поставя. Поради това личностната дейност непременно придобива позиционен знак - т.е. в нея винаги се проявява положително или отрицателно отношение на личността към ценностите, към които е насочена социалната ѝ активност. В тази връзка валентността на психиката може да се открие лесно, ако се обърнем към анализа на съзнанието на човека от гледище на неговата личност. В личностното съзнание винаги може да се намери знание, информация за едно или друго предметно обстоятелство и отношение. Но за разбиране на природата на личността не е достатъчно да знаем каква информация има човекът за културата, традициите, социалните отношения или определени области от тях, в т.ч. и професионални такива. За целта е необходимо да вземем под внимание и **какви ориентации има човекът спрямо посочените явления и до колко трайни са те**.

Следователно, представените в съзнанието на личността ориентации и знания се намират в тясна връзка помежду си. Докато в знанието са отразени предмети и явления от действителността, **в ориентацията се изясняват отношенията на човека към действителността**. Тоест в тях предварително е дадена тенденцията за онова, което човек ще стори при определена ситуация.

Горепосоченото ще конкретизирам по следния начин: Всички знаят, че корупцията, лакейството, лицемерието, алчността и т.н. са несъвместими с морално допустимото и с човешкото достойнство. Това знание, обаче, се оказва съвсем недостатъчно, за да е невъзможно да съществуват тези явления в практическите обществени реалности. Докато някои хора биват подтиквани от същото това знание да се борят с такива вредни социални поведения, други ги реализират, обличайки ги в рафинирани и замаскирани форми, а трети ги преживяват като вътрешно и личностно неприемливи и заявява категоричната си отрицателна позиция към тези прояви в и чрез личностното си поведение. **Личността**, както се приема в социалната психология, в социологията и етиката, **осъществява такова поведение, спрямо което има положителни нагласи и ценностни ориентации.**

От изложеното до тук може да се обоснове и връзката на горепосочените постановки за формирането на ценностните ориентации и социална активност на личността с начинът на организацията и реализирането на образователният процес в съвременното ВУЗ.

Съдържанието на съвременните глобални обществени реалности, доминирано от остър дефицит на морални ценности, взаимозависимостта и взаимообвързаността на протичащите в материалната и духовни сфери процеси, както и **многообразието от социални въздействия, в които съвременният човек днес е заставан да съществува, налагат необходимостта от сериозна преценка на управлението на обществените процеси.** В тези реалности **проблема за знанието**, качеството на неговото придобиване и приложение **има фундаментално значение за бъдещето на човешките общности и на света.** Защото ако използването на познанието се утвърждава /по думите на Тофлър/, като основен ресурс на развитата икономика, на производството на материални блага и услуги, а от нейното състояние, зависи качеството на живота във всички сфери, то безспорно равнището на това качество зависи от човекът – като творец и потребител на материални и духовни блага.

Образованието е сферата на обществен живот, която не само дава знания за всички сфери на човешкото познание, но и **допринася в най-голяма степен за вярната ориентация на човека** в реалността и за осмислеността на неговото предназначение в тази реалност. Затова считам, че **основна задача**

на съвременното ВУЗ като образователна институция е да обучава и възпитава студентската личност и да **допринася за осмислянето от всеки млад човек на моралните основания на синтеза между образованието, науката и социалната практика.** Такава е актуалната обществено-необходима функция на образованието днес и конкретно –на образователният процес, реализиращ се в съвременното ВУЗ. Основната негова задача днес е да дава не само знания на студентите, а да възпитава и подпомага формирането на тяхната ценностна ориентация и личностна позиция.

Ето защо образователният процес не може и не трябва да се реализира единствено чрез обучение и поднасяне на информация. **Преподаването** на учебният материал по всяка от изучаваните дисциплини би трябвало да **подпомага и формира у студента съответни положителни или отрицателни нагласи и личностно отношение** по разглежданият проблем, **да го ориентира към реализиране на социално приемливи обекти и образци на поведение.** Считам също, че е недопустимо на съвременното ВУЗ все още качеството на образователният процес да се отчита по броя на изнесените лекции или предоставената макар и чрез модерни технически средства информация. Същественото предназначение на обучението във ВУЗ е предоставянето на вниманието на студентите материал – като обем от знания и информация, да предизвика тяхната мисловна активност и способност за анализ, за да стигнат сами до добре промислена и приемлива за обществените потребности ориентация и готовност за действие.

Знанието и отношенията се намират в тясна взаимовръзка помежду си, но далеч не са тъждествени явления. Докато в знанията предимно се отразяват предмети и явления от действителността, в нагласите се извява отношението на човека към действителността. Може да се каже, че в тях в ескизна форма предварително се дава онова, което човек може да реализира въз основа на такива ориентации към явленията и предметите от действителността.

Знанието и отношенията, формирани въз основа на тяхното усвояване се различават и по това - придобитото в процеса на обучението знание се оценява, докато формираното личностно отношение като ориентацията е биполярна-отрицателна или положителна. Освен това в процеса на обучението форми-

раните нагласи и ориентации могат да бъдат разделени условно на два класа: **обща ориентация**, създаващи се у човека под въздействието на личните потребности и нужди, и **социални ориентации** - тези, които са обусловени от исканията на другите хора, на групата, на социалната среда. Към вторият клас се отнасят и **моралните ориентации**.

Посочената по-горе основна задача на обучението във съвременното ВУЗ да подпомага за осмислянето на моралните основания на синтеза между наука, образование и социална практика налага необходимостта от засилването на делът на социалните и обществени науки в учебните планове на ВУЗ. Основната причина се корени в тяхната специфика – да разглеждат проблемни области и съдържание, които в най-голяма степен допринасят за осмислянето на този синтез, както и за формирането на положителни обществено продуктивни ориентации и позиции у студентите към заобикалящия ги свят. Формирани веднъж в съзнанието на човека тези социални ориентации и ценности се запазват в неговата психика като евентуални “инструментални агенти”- т.н. в психологията личностни диспозиции. Голямата отговорност на преподавателите, занимаващи се с горепосочените необходими научни области и учебни дисциплини, е чрез формите и средствата, които използват в процеса на преподаването на тези знания да **активизират мисловната дейност на студентите, да я насочват и подпомагат в “изработването” на желателни фиксирани морални ориентации, до които студентската личност да достига сама**. А това е предпоставка да се очаква, че в бъдеща практическа ситуация тези фиксирани вече в съзнанието желателни ориентации ще предизвикат и съответстващата им морална активност. Още повече, че експерименталната психология е доказала - личността като система от диспозиции обикновено не е равнодушна към явленията и ценностите, с които ѝ се е случвало да взаимодействува по-рано. За такова отношение на студентската личност към действителността в конкретна ситуация допринася и факта, че, характерно за възрастовата ѝ група, **категорията “необходимост” е, или поне в голяма степен, добре осмислена**. Тя се насочва към определена професия, жизнен стил, и към определен модел на поведение за място в живота, към който да се придържа през целия си съзнателен живот.

Посочените предпоставки като наличности в психическите нагласи на студентската личност са още едно сериозно основание в съвременното ВУЗ да се провежда в единство образователен и възпитателен процес, който да бъде предварително добре промислен, структуриран и осигурен с необходимата организационна, методическа, техническа, финансова и кадрова обезпеченост. Постигането на тази цел налага необходимостта:

Първо: От сериозно промисляне на съотношението и делът на специалните и хуманитарни дисциплини по всяка от изучаваните специалности във ВУЗ и увеличаване на хорариума на социалните и обществените дисциплини;

Второ: Да се осъществи по-голяма интеграция между преподавателите от различните профилирани катедри за осигуряването на образователния процес с по-голяма конкретност и последователност в реализирането на общността на поставените образователни и възпитателни цели.

Трето: Да се сформират общи екипи от преподаватели, студенти и базови социални организации и бизнес институции, които да разработват и реализират проекти по моделиране на положителни морални образци за поведение, съобразно практическите потребности на съответната професионална и обществена сфера;

Четвърто: В методически план е актуална и необходимостта от прилагането на диференциран подход както при подготовката на учебните планове за всяка изучавана във ВУЗ специалност, така и при тяхната реализация съобразно специфичните характеристики на студентската аудитория и формирането на необходимите им ценностни ориентации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виж: Енциклопедия по психология., С.,1998, с.1350; М.Костурова-Парашкевова , Икономическа психология, Б-с,2000, с.51-60.
2. Виж: Енциклопедия по психология., С.,1998, с.102-106.
3. Маркс К., Ф. Енгелс, Съч.т.3 с.5.
4. Виж: Узнадзе, Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки.-М.:1961,с.18.
5. Смид Адам, Богатството на народите.,С.,1983, с.16.
6. Пиер Дако. Фантастичните победи на модерната психология. С.,1995, с.11-13.

Представена за печат на 10.10.2007 г.